

TÜRKİYE’DE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ İLE İLGİLİ SÖZLÜK ÇALIŞMALARI VE “YENİ UYGUR TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ” ÜZERİNE

*Hikmet KORAŞ**

ÖZET

Hüseyin Kazım Kadrinin “Türk Lügati” ni bir tarafa bırakırsak, Türkiye Türkolojisinde Türk lehçeleri ile ilgili sözlük çalışmaları 1940’lı yıllarda Türkiye dışında hazırlanan sözlüklerin çevrisi şeklindedir. Bu çalışmalar uzun bir duraklamadan sonra 1980’li yıllarda yeniden başlamıştır. Hayati Develi’nin Azerî Türkçesi Lügati uzun bir aradan sonra yayımlanan ilk lehçe sözlüğüdür. Bunu Kazak Türklerine ve Gagavuzlara ait çeviri sözlük takip eder. 1990’lı yıllar Türk lehçeleri ile ilgili sözlük çalışmalarının yoğun olduğu bir dönemdir. Çoğu çevri olan pek çok lehçe sözlükleri yayımlanır. 90’lı yıllardaki bu yoğunluk 2000’li yıllarda da devam eder. Bazı yabancılar tarafından yapılan çalışmalar esas alınsa da alanındaki bütün sözlükler ve edebî eserler taranmak suretiyle oluşturulmuş kapsamlı ve profesyonelce hazırlanan sözlükler de vardır. Bu çalışmalar içinde Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü en çok üzerinde durulması gereken sözlüktür. Uygur Türkçesi hakkında Türkiye’deki ilk ve tek sözlük, Necipoviç’in sözlüğünün çevrisidir. Bugün Uygurların iki ayrı bölgede yaşıyor olmaları, her ikisinin dayandığı yazı dili ağzının farklı olması, bunların sözlükte belirtilmemesi en büyük eksikliktir. Buna çevirenin Türkiye Türkçesini iyi bilmemesi de ilave edilince, Türkiye’de yayımlanan bu ilk ve tek sözlük bir hayal kırıklığı yaratmaktadır. Buradaki eksik ve yanlışlar bize Türk lehçeleri ile ilgili yapılacak sözlük çalışmalarının nasıl olması gerektiği hakkında da ipuçları verir.

*Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hikmetkoras@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk lehçeleri, Sözlük, Uygur Türkçesi.

**DICTIONARY STUDIES ABOUT THE TURKIC
LANGUAGES IN TURKEY AND “NEW UIGHUR
TURKISH DICTIONARY”**

ABSTRACT

Leaving aside Hüseyin Kazım Kadri's *Turkish Dictionary*, dictionary studies about Turkish dialects in Turkish Turcology are the translations of dictionaries prepared out of Turkey in 1940s. These studies started again in 1980s after a long pause. Hayati Develi's Azerbaijani Turkish Dictionary is the first dialect dictionary published after a long time. After this comes Kazakh and Gagavuz Turks' translation dictionary. 1990s is a period in which there were intensive dictionary studies about Turkish dialects and many dialect dictionaries most of which were translations were published. This intensity during 1990s continued also in 2000s. Although many dictionaries were based on studies conducted by some foreigners, there are also some comprehensive dictionaries prepared professionally by scanning all related dictionaries and literary works. Among these studies, New Uighur Turkish Dictionary is the one that should be primarily dwelled on. The first and the only dictionary on Uighur Turkish in Turkey is the translation of Necipoviç's dictionary. Uighurs today live in two different areas, the written language dialects of them are different and these are not mentioned in the dictionary, which is the greatest deficiency. Besides this, the translator doesn't know Turkey Turkish well and this causes this first and the only dictionary published in Turkey to create disappointment. Shortcomings and mistakes in this dictionary give us clues about how the dictionary studies that will be conducted about Turkish dialects should be.

Key Words: Modern Turkic Languages, dictionary, Uighur Turkish.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Batı ve Doğu Türkçesi olmak üzere iki yazı diline sahip olan Türk Dili, asrın ilk çeyreğinden sonra suni olarak oluşturulan yeni yazı dilleri ile tanıştı. Sovyetler Birliği sınırları içinde muhtar cumhuriyet olarak kurulan Türk topluluklarının konuştuğu mahallî şivelerin yazıya aktarılması ile oluşan bu yeni yazı dilleri seksen yılı geride bıraktı. Teknoloji ve iletişimin geliştiği zamanımızda emekleme dönemini atlatmış görünen bu yeni yazı dilleri, asrın sonunda beş muhtar Türk cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanması ile daha da önem kazanmıştır.

Osmanlı Devleti dönemindeki sözlükler dikkate alındığında çoğunun Arapça ve Farsçadan Türkçeye hazırlandığı görülür. Türkçe kelimeler ile Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçmiş, telaffuz ve manâsı değişmiş, Türkçeleşmiş kelimelerin madde başı alınarak Arapça ve Farsça karşılıkları verilmek suretiyle hazırlanmış ilk sözlük, Şeyhülislam Esad Efendi’nin H. 1126 (M. 1801) de basılan *Lehçetü’l-Lügat* adlı eseridir¹. Bu çalışmadan sonra Türkçe kelimelerin de madde başı olarak alınıp Türkçe açıklandığı ilk sözlüğün Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehçe-i Osmanî*’si olduğu bir gerçektir². Ayrıca daha önce hazırlanan sözlüklerin çoğunda Osmanlı Türkçesinin Türk dilinin bir lehçesi olduğundan hiç bahsedilmezken, Ahmet Vefik Paşa’nın hazırladığı sözlüğe *Lehçe-i Osmanî* adını vermesi, sözlüğünün Mukaddime’sinde bu konudaki açıklaması, Osmanlı Devleti coğrafyası dışındaki Türk varlığı ve onların konuştuğu dili Türkçenin lehçelerinden kabul etmesi önemlidir³. Adında Türk lehçelerinden bahsedilmese de Hüseyin Kazım Kadri’nin *Türk Lügati*⁴, Türk lehçeleri dikkate alınarak yapılmış ilk ciddi

¹ Esad Efendi, *Lehçetü’l-Lügat* (hzl. Ahmet Kırkkılıç), TDK Yayınları, Ankara 1999, s. XV.

² İki cüzden oluşan *Lehçe-i Osmanî*’nin birinci cüzünde Arapça ve Farsça olmayan kelimeler, ikinci cüzünde ise Arapça ve Farsça kelimeler verilmiştir. bk. Recep Toparlı, “Önsöz”, “Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, (hzl. Recep Toparlı)” TDK Yayınları, Ankara 2000, s. VII.

³ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, (hzl. Recep Toparlı), TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 2; Hüseyin Yıldız, “Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehçe-i Osmanî*’si ve Batı Kaynaklı Kelimeler” *Türk Dili*, S. 634, Ekim 2004, s. 439-446.

⁴ Hüseyin Kazım Kadri’nin hazırladığı *Türk Lügati*, dört ciltten oluşmaktadır; *Türk Lügati*, C. 1, Devlet Matbaası İstanbul 1927, XCIX+856 s; C. 2, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, 982 s; C. 3, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, 928 s; C. 4, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, 894 s; İlk iki cildi Arap harfleri ile birincisi 1927, ikincisi 1928 yılında basılan sözlüğün üçüncü ve dördüncü ciltleri harf inkılabından sonra, birinci ve ikinci ciltlerin Arap harfleriyle sıralandığı dikkate alınarak Arap harfleri sırasına göre Latin harfleriyle, üçüncü cilt 1943 ve dördüncü cilt 1945 yılında basılmıştır. Birinci cildin başında müellif tarafından Türk lehçeleri ve bazılarının gramerleri hakkında verilen yaklaşık yüz sayfalık bilgi de Türkiye’de bu konudaki ilk araştırma örnekleri sayılabilir. bk. Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati*, C. 1, Devlet Matbaası, İstanbul 1927, s. I-XCIX; Sözlüğün iç kapağında

karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğüdür⁵. Bu günkü sözlükçülük tekniği dikkate alındığında bazı eksiklerine rağmen bu sözlükte, kelimeler açıklanırken, değişik dönemlere ait şair ve yazarlara ait örnekler verilmesi önemini artırmaktadır⁶. Bunu, yabancı Türkologların hazırladığı bazı Türk lehçeleri sözlüklerinin çevirisi takip eder. 1940'lı yıllarda yayımlanan, *Yakut Dili Sözlüğü I-II*, *Kırgız Sözlüğü I-II*⁷, *Çuvaş Sözlüğü* gibi sözlük çevirilerinden⁸ sonra, Türkiye dışındaki bazı derleme ve atasözleri ile ilgili sözlükler bir tarafa bırakılırsa⁹, uzun bir süre Türk lehçeleri ile ilgili sözlük çalışmalarına rastlanmaz.

Türkiye'de Türk Lehçeleri ile ilgili çalışmaların tarihi, Türkoloji'nin bir bilim dalı olarak ortaya çıkması dikkate alındığında, çok yeni sayılır¹⁰. Türk lehçeleri ile ilgili ilk önemli sözlüğün¹¹ L. Budagov tarafından 1869-71 de Sanktpeterburg'da basılan *Sravnitel'nyy Slovar Turetsko-Tatarskih' Nareçiy, 1869-1871* olduğu ve bir kaç istisna hariç¹² bütün Türk lehçelerini içine alan Radloff'un dört ciltlik *Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialecte* sözlüğünün ilk cildinin 1893, ve dördüncüsünün 1911'de yayımlandığı; 1960'lı yıllarda ise Sovyetler Birliği içersinde kalan Türk topluluklarının tek yönlü sözlüklerinin¹³, 1980'li yıllarda Türk lehçelerinin izahlı sözlüklerinin yayımlanmaya başladığı¹⁴ dikkate alınırsa, Türkiye'de

“Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügatleri” ibaresi ve altında “Uygur Çağatay, Kazan, Azerî ve Garb Türkçeleriyle Koybal, Yakut, Altay, Çuvaş ve Kırgız lehçelerinin lügatlerini ve Garb Türkçesinde kullanılan Arap ve Acem kelimelerini şevahidi ve emsaliyle havidir.” açıklaması vardır. Bu izahtan, Türk Lügatinin, sadece kelimeleri açıklamakla kalmayıp, kelimelerin değişik anlamlarını örneklendirdiğini de anlıyoruz. Bu da sözlüğü kullananlar için zengin bir malzeme anlamına gelmektedir.

⁵ Ercilasun, “Türkiye Türkolojisine ve Türkiye'deki Türk Lehçeleri Çalışmalarına Genel Bakış”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 11-30.

⁶ Doğan Aksan, “Türklerde Sözlükçülük, Bugün Türkiye'de Sözlük”, **Kebikeç**, S. 6, Ankara 1998, s. 115-118.

⁷ Sözlüğün ikinci baskısı 1988 yılında yapılmıştır. bk. K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü I-II**, TDK Yayınları, Ankara 1988.

⁸ Ercilasun, agm, s. 1-30

⁹ Ercilasun, agm, s. 11-30.

¹⁰ A. Bican Ercilasun, **agm**, s. 11-30.

¹¹ Mehmet Ölmez, “Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü” **Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü**, Dil Derneği Yayınları, Ankara 1994, s. 88-100.

¹² Radloff'un adı geçen dört ciltlik sözlüğü içerisinde Türkmençe, Çuvaşça, bazı Kafkas Türk lehçeleri ile sonradan fark edilen Sarı Uygurca ve Halaçça gibi Türk lehçeleri yer almaz. bk. M. Ölmez, **agm 1994**, s. 88-100.

¹³ M. Ölmez, **agm 1994**, s. 88-100.

¹⁴ M. Ölmez, “Günümüz Türk Dilleri ve Sözlükleri Ek: Halaçça ve Salarca Hakkında Bir Kaç Söz” **Kebikeç**, S. 7-8, Ankara 1999, s. 149-152.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Türk lehçeleri ile ilgili çalışmalar içerisinde sözlükçülük son döneme kadar tamamen ihmal edilmiş bir konudur denebilir¹⁵.

Türk lehçeleri ile ilgili 1940’lı yıllarda yayımlanan çeviri sözlüklerden sonra, tespit edebildiğimiz kadarıyla, basılan ilk sözlük Hayati Develi’nin *Azerî Türkçesi Lügati*’dir¹⁶. Bu sözlük, belli başlı Azerbaycan Türkçesi sözlükleri ve eserler dikkate alınarak hazırlanmıştır, telif bir eserdir.

Kazak SSR İlim Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü tarafından İ. K. Kenesbayoğlu başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanmış *Kazak Tiliniñ Sözdügi* Hasan Oraltay-Nuri Yüce-Saadet Pınar tarafından *Kazak Türkçesi Sözlüğü* adıyla Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve 1984 yılında basılmıştır¹⁷. Sözlükteki kelimeler Kazak Kiril alfabesinin harf sırası esas alınarak düzenlenmiştir. Kelime türlerinin belirtildiği sözlükte kelime kökenleri ve bilimsel terimler belirtilmemiştir. Sözlüğün daha kolay anlaşılması için Kazak Türkçesi ve fonetiği hakkında bilgi verilmemesini bir eksiklik olarak belirtmek gerekir. Bunu İsmail Kaynak ve A. Mecit Doğru tarafından Rusçadan çevrilen *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*¹⁸ takip eder. İki bölümden oluşan sözlük, ikinci bölümünde diğer sözlüklerden farklı olarak “Yer Adları Soy Adları ve Lakaplar” başlığı altında, Gagauz Türkçesinde kullanılan yer adlarını, soy adları ve lakapları da içermektedir.

1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin dağılması ve beş yeni Türk cumhuriyetinin kurulması, Türkiye’de Türk Lehçeleri üzerine yapılan çalışmaların artmasına; Türk lehçe ve edebiyatlarına duyulan ilgi de değişik üniversitelerde Türk Lehçeleri ile ilgili bölümlerin açılmasına sebep olmuştur. Bu noktai nazardan bakıldığında en büyük

¹⁵ Türk lehçeleri ile ilgili ilk sözlük çalışmaları 19. Asrın ikinci yarısında başlamışsa da 1940’lı yıllarda hız kazanmıştır. bk. M. Ölmez, *agm* 1994, s. 88-100. Türkiye’de yapılan ilk çalışmalar genellikle başka dillerde hazırlanan sözlüklerin çevirisi niteliğindedir. Bunlar, Pekarski’nin Yakut Dili Sözlüğü ilk iki cildi 1945’te, Yudahin’in Kırgız Sözlüğü I-II, A. Battal Taymas tarafından çevrilmiş ve 1945 ve 1948 yıllarında yayımlanmış; Paasonen’in Çuvaş Sözlüğü de TDK uzmanlarınca çevrilerek 1950 yılında yayımlanmıştır. bk. Ercilasun, *agm*, s. 11-30; Türkiye dışında Türk lehçeleri ile ilgili yapılan sözlük çalışmaları Kebikeç dergisinin 7-8. sayılarında “Günümüz Türk Dilleri ve Sözlükleri” başlığı altında bir dosya olarak ele alınmış ve işlenmiştir; bk. Kebikeç, S. 7-8, Ankara 1999, s. 45-153.

¹⁶ Hayati Develi, *Azerî Türkçesi Lügati*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 3. Baskı, Erzurum 1992, 230 s; sözlük, Dr. Efrasiyap Gemalmaz danışmanlığında hazırlanan bir lisans mezuniyet tezi olup eserin Önsöz’ünden 1983 yılında ilk kez basıldığı anlaşılmaktadır, elimizdeki kitap 1992 yılında yayımlanan 3. baskısıdır.

¹⁷ İ.K. Kenesbayoğlu-vd, *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (çev. Hasan Oraltay-Nuri Yüce-Saadet Pınar), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1984, 328 s.

¹⁸ N. A. Baskakov-vd, *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* (çev. Abdülmecit Doğru-İsmail Kaynak), KB Yayınları, Ankara 1991, 279 s.

problem, yeni yazı dili olmuş bu lehçelerde verilen edebî ürünlerin anlaşılması, bu Türk topluluklarının tarih, kültür ve sosyal hayatının bilinmesi ile bu geniş Türk coğrafyasının tanınması meselesidir.

Bu mesele lehçelerle ilgili sözlük çalışmalarını gündeme getirmiş ve ilk olarak Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun başkanlığında kurulan bir komisyon tarafından, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kazak Türkçesi Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Rusça esas alınarak *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*¹⁹ hazırlanmıştır. Bu, Hüseyin Kazım Kadri'nin Türk Lügati'nin basılmasından uzun bir süre sonra hazırlanan Türk Lehçeleri ile ilgili ilk karşılaştırmalı sözlük çalışmasıdır²⁰.

Dokuz Türk lehçesi ve Rusça esas alınarak hazırlanan sözlüğün sadece madde başı olan kelimelerin karşılıkları verilmek suretiyle hazırlandığını, dolayısıyla bir sözlükte yer alması gereken diğer detayların verilemediğini belirtmek gerekir. Bu sözlüğü önemli kılan bir husus ise, birinci cildin sonundaki sekiz Türk lehçesinin özet gramerleri ve 60 sayfalık, aynı metnin diğer Türk lehçelerindeki konuşma metinleridir. Sözlüğün diğer önemli bir tarafı ise ikinci cildin, birinci ciltte yer alan kelimelerle ilgili dizin şeklinde hazırlanmış olmasıdır.

Özellikle 20. asrın ilk çeyreğinden sonra yazı dili olan Türk lehçelerinin sözlükleri üzerine yapılan çalışmalar Türkiye'deki Türk lehçeleri üzerine yapılan çalışmalar dikkate alındığında büyük önem arz etmektedir. 1990'lı yıllar, Türk lehçeleri ile ilgili sözlüklerin hazırlanması, çevrilmesi ve basılması yönünden çok verimli yıllardır.

Gyula Nemeth tarafından derlenen metinlere ait *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü* Kemal Aytaç tarafından 1990 yılında Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır²¹. Kelime türleri ve kökenleri hakkında bilgi verilmeyen bu küçük sözlükte, bazı kelimelerle ilgili deyimler verilmişse de eksik ve

¹⁹ bk. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (Kılavuz Kitap), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, 1183 s; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü II Dizin*, KB Yayınları, Ankara 1991, 502 s.

²⁰ 1991 yılında Kültür Bakanlığınca yayımlanan bu karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğünden sonra, Kurtuluş Öztopçu, kendi alfabesiyle vermek suretiyle sekiz Türk Lehçesini esas alarak, karşılaştırmalı bir Türk lehçeleri sözlüğü hazırlamış ve eser Londra'da basılmıştır. Kurtuluş Öztopçu, *Dictionary of Turkic Languages : English, Azerbaijani, Karaklı, Kyrgyz, Tatar, Turkish, Turkmen, Uighur, Uzbek*, London: Routledge, 1996. XV, 361 s. bk. Mehmet Ölmez, *agm* 1999, s. 149-152.

²¹ Gyula Nemeth, *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü* (çev. Kemal Aytaç), KB Yayınları, Ankara 1990, 60 s.

yetersizdir. Bu eser tespit edebildiğimiz kadarıyla 1990’lı yıllarda Türk lehçeleri ile ilgili yayımlanan ilk çalışmadır.

Wilhelm Pröhle’nin derlediği metinlerden hareketle hazırladığı, *Karaçay Lehçesi Sözlüğü* de Kemal Aytaç tarafından çevrilen bir diğer çalışmadır.²² Sözlük, Wilhelm Pröhle’nin Almanca yayımlanmış *Karatschajisches Wörterverzeichnis (Keleti Szemle, 10 (1909), s. 83-150)* eserinin çevirisidir. Arapça, Farsça ve Rusça olan bazı kelimelerin kökenleri belirtilse de kelime türleri belirtilmemiş olup, kelimelerin anlamı verecek örnekler yetersizdir.

Recep Albayrak Hacaloğlu, 1992 yılında adında Güney Azerbaycan’dan yapılan derlemeler ve belli başlı kaynakları taramak suretiyle *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü* adı altında telif bir sözlük yayımlar²³. Kelime türlerinin ve kökenlerinin belirtilmediği sözlük kelimelerin kullanımının örneklendirilmesi bakımından da zayıftır.

Berdak Yusuf ve Mehmet Mahur Tulum, 1994 yılında *Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi Özbekistan Türkçesi* adı altında hazırladığı, her iki lehçeden diğerine birebir kelimelerin karşılıklarının verildiği bu konudaki ilk ciddi sözlüğü²⁴ Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayımlamıştır²⁵. Başında Özbek Kiril alfabesinin verildiği sözlük üç sütun olarak hazırlanmıştır. Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine olan bölümünde birinci sütunda Kiril alfabesiyle Özbekçe kelimeler, ikinci sütunda Latin alfabesi çeviri yazı işaretleri ile karşılıkları ve üçüncü sütunda Türkiye

²² Wilhelm Pröhle, *Karaçay Lehçesi Sözlüğü* (çev. Kemal Aytaç), KB Yayınları, Ankara 1991, 96 s.

²³ Recep Albayrak Hacaloğlu, *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü*, TTK Basımevi, Ankara 1992, 315 s.

²⁴ Berdak Yusuf ve Mehmet Mahur Tulum’un hazırladığı bu ilk sözlükten önce, Muzaffer Salihcan-A. Murat Tilav-A. Veli Nişan, 1992 yılında “*Pratik Türkçe Özbekçe Konuşma Kılavuzu*” adlı bir çalışma yapmışlar, bir konuşma kılavuzu olarak hazırladıkları bu çalışmaya günlük konuşma dilinde kullanılan kelimeleri içeren bir sözlük de ilave etmişlerdir. Çalışmanın Önsöz’ünde Hayati Bice, bu çalışmanın Özbekistan’daki Türkoloji okuyan lisans öğrencileri tarafından, Özbekistan’a Türkiye’den gelen insanlara yardımcı olmak maksadıyla hazırladıklarını ve çalışmanın kendileri tarafından Türkiye’de basıldığını belirtmektedir. bk. Muzaffer Salihcan-A. Murat Tilav-A. Veli Nişan, *Pratik Türkçe-Özbekçe Konuşma Kılavuzu*, Ecdad Yayınları, Taşkent-Ankara 1992, 63 s; Amatörce hazırlanmış bu küçük çalışma, hem bir konuşma kılavuzu olarak hazırlandığından hem de sözlük bilimi açısından bir kıymet arz etmediği için ayrıca yazımızda bahsetme gereği duymadık.

²⁵ Berdak Yusuf ve Mehmet Mahur Tulum, *Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi Özbekistan Türkçesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, 231 s; Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi 9-228; Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi 229-231.

Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. İkinci bölümde de birinci sütunda Türkiye Türkçesindeki kelimeler Latin alfabesiyle verilmiş, ikinci sütunda Türkiye Türkçesiyle verilen kelimeler Kiril alfabesiyle yazılmış ve üçüncü sütunda kelimelerin Özbekçe karşılıkları Kiril alfabesiyle açıklanmıştır. Sözlükte, kelime türleri ve kökenleri belirtilmemiş, kelimeler örneklendirilmemiştir. Ancak alanındaki ilk sözlük olması açısından önemlidir.

Seyfettin Altaylı'nın hazırladığı, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine en kapsamlı iki ciltlik telif sözlük, 1994 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır²⁶. Hem Kuzey hem Güney Azerbaycan Türkçesini ihtiva eden sözlük, alanındaki pek çok çalışma taranmak suretiyle hazırlanmış, kelime türleri ve kökenleri belirtilmiş, çeşitli bilim dallarında kullanılan kelimeler de, kullanıldığı alan belirtilerek, terim olduğu vurgulanmıştır. Sözlükte madde başı olarak verilen kelimelerle ilgili deyimlerin verilmesi de anlamayı kolaylaştıran bir diğer husustur. Sözlüğün başında yine Türkiye Türkçesi alfabesinde olmayan, kapalı é, kalın ğ ve gırtlak x'sini içeren bir alfabetik sıralama verilmiştir. Türk lehçeleri ile ilgili yapılan diğer sözlük çalışmaları dikkate alındığında eserin çok profesyonelce hazırlandığı söylenebilir.

Yuriy Vasiliev (Cargıstay)'ın 1994 yılında Türkiye Türkçesinden Yakut Türkçesine hazırladığı *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük* Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır²⁷. Bu sözlük 1945 yılında Türk Dil Kurumu tarafından çevirtilerek yayımlanan Pekarski'nin *Yakut Dili Sözlüğü I-II*'nin karşılığı sayılır. Sözlük her sayfada üç sütun olarak düzenlenmiş, ilk sütunda Türkçe kelimeler, ikinci sütunda Yakutça kelimelerin Latin alfabesi ile karşılıkları ve üçüncü sütunda Yakut Kiril alfabesi ile kelimelerin açıklanması şeklinde düzenlenmiştir. Sözlükte kelimelerin tür ve kökenleri belirtilmemiş fakat farklı bilim dallarında terim olarak kullanılan kelimelerin hangi bilim dalına ait terim olduğu belirtilmiştir.

Talat Tekin-Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez ve Süer Eker tarafından hazırlanan *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, 1995 yılında yayımlanmıştır²⁸. Eserin, şimdiye kadar basılan Türkmen Türkçesi sözlükleri dikkate alınarak hazırlandığı "Giriş" te belirtilmiştir. Ayrıca, çalışmanın sözlük bölümünden önce,

²⁶ Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, MEB Yayınları, Ankara 1994, C. I-II, 1292 s.

²⁷ Yuriy Vasiliev (Cargıstay), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1995, 312 s.

²⁸ Talat Tekin-vd, *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, Ankara 1995, 725 s.

“Türkmencenin Söyleyiş Özellikleri” başlığı altında, sözlüğün daha iyi anlaşılabilmesi ve kolay kullanılmasını sağlamak için Türkmencenin fonetiği hakkında doyurucu bilgiler de verilmiştir. Sözlükteki kelimelerin türleri belirtilmiş, terim olanların ait olduğu bilim dalları verilmiştir. Sözlüğün, bazı eksiklere rağmen, Türk lehçeleri ile ilgili yapılan sözlük çalışmaları içinde en kapsamlılarından biri olduğunu belirtmek gerekir.

1997 yılında yayımlanan önemli bir sözlük çalışması da Emine Gürsoy-Naskali tarafından hazırlanan *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*’dur²⁹.

Tatarca-Türkçe Sözlük, Fuat Ganiyev, Rifkat Ahmetyanov, Halil Açıkgöz’ün hazırladığı Tatarca-Türkçe Sözlük, 1997 yılında basılmıştır³⁰.

1990’dan sonra bağımsızlıklarını kazanan ve özerk durumdaki Türk topluluklarının bilimsel çalışmalarda kullandıkları gramer terimlerinin anlaşılması ve ortak çalışmalara zemin hazırlanması için hazırlanan kılavuzu on yedi Türk lehçesi ve Rusçayı kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümü, Türkiye Türkçesi gramer terimleri esas alınmak suretiyle; Azerbaycan, Türkmen, Gagauz, Özbek, Uygur, Tatar, Başkurt, Kumuk, Karaçay-Malkar, Nogay, Kazak, Kırgız, Altay, Hakas, Tuva, Şor Türkçeleriyle Rusça gramer terimlerinin karşılıkları verilmek suretiyle, ikinci bölüm ise bahsedilen Türk lehçeleri ve Rusça gramer terimlerinin dizininden oluşmaktadır. Özellikle Türk lehçeleriyle ilgilenen araştırmacılar için büyük bir eksiği dolduran çalışma, ilgili lehçelerde yapılan bilimsel çalışmalarda kullanılan terimler belirlenmek suretiyle hazırlanmış ve bu eserler kaynakça bölümünde belirtilmiştir.

Özbek Türkçesiyle ilgili ikinci sözlük Ertuğrul Yaman ve Nizamiddin Mahmudov tarafından hazırlanan *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*’dur³¹. 1998 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılan eser de, ilk sözlükte olduğu gibi iki bölümden oluşmaktadır ve üç sütun halinde düzenlenmiştir. Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine, olan birinci bölümde Özbekçe kelimeler Kiril alfabesiyle, ikinci sütunda

²⁹ Emine Gürsoy-Naskali, vd, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara 1997, 190 s.

³⁰ Fuat Ganiyev- Rifkat Ahmetyanov- Halil Açıkgöz, *Tatarca-Türkçe Sözlük*, Kazan-Moskova, İnsan Yayınevi, 1997. 496 s.; künyesini verdiğimiz sözlük temin edilemediği için değerlendirilememiştir.

³¹ Ertuğrul Yaman-Nizamiddin Mahmudov, *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara 1998, 287 s.; Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi 3-146; Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi 149-287.

Özbekçe kelimeler Latin alfabesi çeviri yazı işaretleriyle, üçüncü sütunda ise Latin alfabesiyle Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir. Türkiye Türkçesinden Özbek Türkçesine olan ikinci bölümde, birinci sütunda Latin alfabesiyle Türkçe kelimeler, ikinci sütunda Türkçe kelimelerin Kiril alfabesiyle yazımı ve üçüncü sütunda Özbek Kiril alfabesiyle Özbekçe karşılıkları verilmiştir. Bir kılavuz mahiyetinde hazırlanan sözlükte kelime türleri, kökenleri belirtilmediği gibi açıklamalar da bir kaç kelimeyle sınırlı tutulmuştur. Özbek Türkçesinin Türkiye dışındaki Türk lehçeleri içinde en çok eser verilen, en işlenmiş lehçelerden birisi olduğu göz önüne alınırsa, mevcut sözlüğün bir edebî eser veya bilimsel çalışmayı anlamak için yeterli olduğu söylenemez.

Yaşar Akdoğan'ın ve 1990'lı yıllarda basılan *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük* bu zaman diliminde yayımlanan en iyi ve hacimli sözlüklerden birisidir³². Sözlükteki kelimelerin kökenleri belirtilmesine rağmen, tür ve terimler belirtilmemiştir. Sözlükte madde başı olan kelimelerle ilgili deyimler ise yine alfabetik sırayla, madde başı olarak verilmiştir. Sözlük, kendisinden önce yayımlanan Azerbaycan Türkçesi sözlükleri de taranarak hazırlanmıştır.

Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine hazırlanan bir diğer sözlük, *Azerbaycan Folklor ve Etnografya Sözlüğü*³³ dür. Sözlük, iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm Azerbaycan Türkçesindeki folklor, ikinci bölüm ise etnografya terimlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını vermektedir. Sözlükteki *Terimler Sözlüğü'nün Listesi* başlığı altında, folklor ve etnografya terimleri ayrı ayrı olarak alfabetik sırayla verilmiştir. Sözlükteki eksik ise, bu terimlerin bir dizin olarak verilmemiş olmasıdır. Sözlüğün arkasında on sayfalık kısa bir bilinmeyen kelimeler sözlüğü olduğunu belirtmek gerekir.

Azerbaycan Dialektoloji Lügeti I. Cilt A-L'de, 90'lı yıllarda Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan bir ağız sözlüğüdür³⁴. Sözlük, Azerbaycan Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu tarafından 1964 yılında basılan çalışmanın Latin

³² Yaşar Akdoğan, *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*, Beşir Kitabevi, İstanbul 1999, 838 s.

³³ Maarife Hacıyeva-Şahin Köktürk-Mehebbet Paşayeva, *Azerbaycan Folklor ve Etnografya Sözlüğü*, KB Yayınları, Ankara 1999, 226 s.

³⁴ M. Ş. Şireliyev-M. İ. İslamov, *Azerbaycan Dialektoloji Lügeti, C. I A-L*, (Latin alfabesine aktaran İbrahim Kanoğlu), TDK Yayınları, Ankara 1999, 374 s.

alfabesine aktarılmış şeklidir. Aynı adlı eserin ikinci cildi ise 2003 yılında basılmıştır³⁵.

1999 yılında basılan *Altayca Türkçe Sözlük* ise N. A. Baskakov-T. M. Toşçakakova tarafından hazırlanıp 1947’de Moskova’da basılan *Oyrotsko-Ruskiy Slovar*’ın Rusçadan Türkiye Türkçesine aktararak genişletilmiş şeklidir³⁶. Sözlük, 1990 yılında Gorno Altay’da basılan N. A. Yayimova’nın *Tabuirovannaya Leksika i Evfemizmi v Altayskom* ve 1991’de Dağlık Altay’da basılan N. İ. Kogunbayeva’nın *Altayca-Rusça Rusça Altayca* sözlüğündeki, *Oyrotsko-Ruskiy Slovar* da olmayan madde başları ilave edilmek suretiyle oluşturulmuştur. Sözlüğün başında, Altay Türkçesi için 1845-1928, 1928-1938 ve 1938’den günümüze kadar kullanılan üç farklı alfabesi, Altay Kiril alfabesinin çeviri yazı işaretleri ile karşılıkları ve bu Latin çeviri yazı işaretlerinin sözlükte kullanılan alfabetik sırası verilmiştir. Sözlükte madde başı olan kelimelerin kökeni ve terim olanların ait olduğu bilim dalları verilmiştir. Diğer bazı lehçe sözlüklerine göre profesyonelce hazırlanan Sözlüğü çok değerli kılan diğer hususlar ise Altay bölgesi yer isimleri”, boy isimleri, erkek ve kadın şahıs isimleri, destan ve hikâyelerde geçen özel isimlerle bu destanlarda geçen erkek ve kadın kahramanların isimlerinin ayrı başlıklar halinde bir liste olarak verilmesidir.

1990’lı yıllarda yoğunlaşan Türk lehçeleri ile ilgili sözlük hazırlama veya çevirme faaliyetleri 2000’li yıllarda da aynı hızla devam etmiştir.

Yaşar Akdoğan’ın ikinci sözlüğü ise *Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine Büyük Sözlük*’tür³⁷. TDK’nın Türkçe Sözlük de içinde olmak üzere pek çok sözlük taranarak hazırlanan bu sözlük Türkiye’de hazırlanmış ve basılmış olmasına rağmen Azerbaycan sahasında Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine olması gereken bir açığı kapatmıştır. Kelime türleri, kökenleri ve bilimsel terimlerin belirtilmediği sözlükte, diğer bazı sözlüklerde olan yer, boy ve belli başlı şahıs isimlerinin olmaması bir eksiklik olarak görülebilir.

Seyfettin Altaylı’nın *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü* de 2000’li yıllarda yayımlanan Azerbaycan Türkçesiyle ilgili ikinci

³⁵ M. Ş. Şireliyev-M. İ. İslamov, *Azerbaycan Dialektoloji Lügeti*, C. II M-Z, TDK Yayınları, Ankara 2003, 653 s.

³⁶ N. A. Baskakov-T. M. Toşçakakova, *Altayca Türkçe Sözlük* (Oyrotsko-Ruskiy Slovar’dan çevirip genişletenler Emine Gürsoy Naskali-Muvaffak Duranlı), TDK Yayınları, Ankara 1999, 266 s.

³⁷ Yaşar Akdoğan, *Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine Büyük Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000, 464 s.

sözlüğüdür³⁸. Kuzey ve Güney Azerbaycan’da kullanılan, edebî ve halk ağzındaki 22.807 civarında deyim içeren sözlük, Azerbaycan Latin alfabesi harf sırasına göre dizilmiştir. Sözlük, Kamil Veli Nerimanoğlu’nun deyimler sözlüğü örnek alınmış ve uzun bir zaman diliminde yapılan derlemelerle genişletilmiştir. Sözlük verilen örneklerle zengin bir halk edebiyatı ve folklor malzemesi de içermektedir. Bu çalışma ve içerdiği deyim sayısı, Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmalarda eksikliği de ortaya koymaktadır.

Teleüt Ağzı Sözlüğü, Lyudmila Timofeyevna. Ryumina-Sırkaşeva ve Nadejda Aleksandrovna Kuçigaşeva tarafından hazırlanıp 1995’te Kemerovo’da basılan *Teleüt-Orus Sözlük Teleütsko-Russkiy Slovar* adlı çalışmanın Türkiye Türkçesine çevirisidir³⁹. Ş. Haluk Akalın ve Caştekin Turgunbayev tarafından çevrilen sözlüğe niçin ağız sözlüğü dendiği “Çevirenlerin Ön Sözü” başlığında izah edilir. Bu gün yaklaşık 2000 kişi tarafından konuşulan Teleütçenin, konuşan kişilerinin azlığı dolayısıyla yok olma tehlikesi sözlüğü değerli kılan en önemli husustur. Sözlükteki Teleüt boyları ve boylara bağlı aile isimleri ile erkek ve kız adlarının ayrı başlıklar halinde verilmesi sözlüğü değerli kılan bir diğer husustur. Bu listelerin yanında, yer isimlerinin olmaması ise dikkat çekicidir.

Ufuk Tavkul’un *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*⁴⁰ önce Türkiye’ye göç eden Karaçay-Malkar köylerinden yapılan derlemeler ve W. Pröhle’nin 1909-1916 yılları arasında Keleti Szemle’de yayımladığı Karaçay-Malkar dili sözlükleri ile 1989’da Moskova’da yayımlanan S. A. Goçiyeva ve H. İ. Süyünçev’in hazırladığı Karaçay-Malkar/Rusça Sözlüğü’nde⁴¹ geçen kelimeler ve bu lehçede yayımlanmış eserlerin taranması ile oluşmuştur. Sözlüğün *Giriş* bölümündeki Karaçay-Malkar Türkleri, Karaçay-Malkar Türkçesi Ağızları ile Karaçay-Malkar Türkçesi Grameri; sözlüğü, telif olmasının yanında çok değerli kılan ikinci husustur. Sözlüğün sonuna konan Karaçay-Malkar Türkçesi ile ilgili metinlerle, “*Dağ Adları*”, “*İrmak ve Vadi Adları*”, “*Buzul Adları*”, “*Yayla Adları*”, “*Köy ve Şehir Adları*” nı içeren Yer Adları; erkek, kadın ve soy adlarını içeren “*Kişi ve Soy Adları*” bu sözlüğü farklı kılan hususlardır. Sözlük

³⁸ Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü*, Prestij Matbaası, Ankara 2005, 587 s.

³⁹ Lyudmila Timofeyevna. Ryumina-Sırkaşeva ve Nadejda Aleksandrovna Kuçigaşeva, *Teleüt-Orus Sözlük Teleütsko-Russkiy Slovar/ Teleüt Ağzı Sözlüğü* (çev. Ş. Haluk Akalın-Caştekin Turgunbayev), TDK Yayınları, Ankara 2000, 133 s.

⁴⁰ Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2000, 510 s.

⁴¹ Sözlüğün orijinal adı S. A. Goçiyeva-H. İ. Süyünçev, *Karaçay-Malkar Orus Sözlük-Karaçayev-Balkarso Russkiy Slovar*, Moskova 1989.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

hazırlanırken faydalanılan kaynaklar ile taranan eserler de sözlüğün sonunda liste olarak verilmiştir. Bu yönleri ile sözlük, Türkiye ve Türkiye dışında hazırlanan ve hazırlanacak olan sözlükler için bir model teşkil etmektedir.

Ekrem Arıkoğlu ve Klara Kuular’ın *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, 1968 yılında E. R. Tenişev başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanıp basılan, yaklaşık 22.000 kelimelik *Tuvaca-Rusça Sözlük*’ün yabancı unsurlar ayıklanarak oluşturulmuş çeviri şeklidir⁴². Kelime tür ve kökenlerinin belirtilmediği sözlükte, çeşitli bilim dallarına ait terimler belirtilmiştir. Bunların yanında, kelime anlamlarını izah eden deyim ve örneklerle yer ve şahıs isimlerinin olmaması en büyük eksiklikler diyebiliriz.

Habib Hürmüzlü’nün, *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, 2003 yılında basılan bir diğer sözlüktür⁴³.

Tuncer Gülensoy ile Burul Sağınbayeva tarafından, Türkiye Kırgızistan Manas Üniversitesinde okuyan öğrencilerin ihtiyacı dikkate alınarak hazırlanan *Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlük*⁴⁴ ün başında alfabeler ve özet gramerler yer almaktadır. İki bölümden oluşan çalışmanın sözlük bölümü üç sütun olarak hazırlanmıştır. Türkiye Türkçesinden Kırgız Türkçesine olan birinci bölümde, birinci sütunda Latin alfabesiyle Türkçe kelimeler, ikinci sütunda Türkçe kelimelerin Kırgız Kiril alfabesiyle karşılıkları ve üçüncü sütunda da Kırgız Türkçesiyle karşılıkları; Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine olan ikinci bölümde, birinci sütuna Kırgız Kiril alfabesiyle Kırgızca kelimeler, ikinci sütunda bu kelimelerin Latin alfabesi ile yazılışları ve üçüncü sütunda da Latin alfabesi ile Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir. Sözlükte kelime türleri, kökenleri ve kelimelerin geçtiği deyim, atasözü gibi örnekler yoktur.

Mevlüt Gültekin ve M. Asıf Yoldaş’ın hazırladığı, *Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük*⁴⁵, henüz ciddi bir Özbekçe-Türkçe sözlük olmaması dikkate alınır, büyük bir boşluğu

⁴² Ekrem Arıkoğlu-Klara Kuular, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2003, 118 s.

⁴³ Habib Hürmüzlü, *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı, İst. 2003., sözlüğü temin edilemediği için değerlendirilememiştir.

⁴⁴ Tuncer Gülensoy-Burul Sağınbayeva, *Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlük*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2004, 319 s. ;Türkiye Türkçesi Kırgız Türkçesi 22-190; Kırgız Türkçesi Türkiye Türkçesi 191-319.

⁴⁵ Mevlüt Gültekin-M. Asıf Yoldaş, *Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük*, Nobel Yayınları, 2002, 247 s.

doldurmaktadır. Hacim itibariyle küçük olan bu sözlük, Natalie Waterson'un *Özbek-English Dictionary* de bulunan eksik kelimeler tamamlanarak ve Borovkov'un *Uzbeksko-Russkiy Slovar*'ındaki anlamları da dikkate alınarak hazırlanmıştır. Sözlüğün sonunda kız ve erkek isimlerini ihtiva eden iki küçük bölüm vardır. Hacmi küçük olmasına rağmen, hemen hemen bütün kelimelerin anlamı örnek cümlelerle aydınlatılmıştır. Kelimelerin tür ve kökenlerinin genellikle belirtilmemesi ve yer adlarının olmaması sözlükteki en büyük eksiktir, diyebiliriz.

Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan tarafından hazırlanan *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*⁴⁶, eserin kaynakça bölümünde belirtilen pek çok sözlük taranmak suretiyle oluşturulmuş, 27.000 madde başı ve 5.000 madde içi söz varlığını içermektedir. Yerli, yabancı Kazak Türkçesinde kullanılan bütün kelime ve terimleri ihtiva ettiği belirtilen sözlük, Kazak Kiril alfabesi harf sırasına göre, madde başları önce Kiril alfabesiyle, ardından parantez içersinde Türk Dünyası ortak Latin alfabesi ile verilmiş ve Türkiye Türkçesi ile anlamları verilerek izah edilmiştir. Bütün kelimelerin türleri, kökenleri belirtilerek terim olanların ait olduğu bilim dalları verilmiştir. Madde başı olan kelimeleri açıklamak için verilen örneklerin hem Kiril alfabesi ile Kazakça hem de Türkiye Türkçesi ile verilmesi ise anlamayı kolaylaştıran ve sözlüğü diğerlerinden farklı kılan önemli bir husustur. Bu haliyle sözlüğün Türk Lehçeleri alanında hazırlanan birkaç profesyonel sözlükten biri olduğu söylenebilir. Yer isimleri ve bazı şahıs isimlerinin olmamasını da eksiklik olarak belirtmek gerekir.

Mehmet Kara ve Ahmet Karadoğan'ın hazırladığı *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*, deyimler konusunda Türk Lehçeleriyle ilgili hazırlanan ikinci müstakil sözlüktür⁴⁷.

2000'li yıllarda yayınlanan iddialı sözlük çalışmalarından bir tanesi de Ekrem Arıkoğlu'nun hazırladığı *Örnekle Hakasça-Türkçe Sözlük*'tür⁴⁸. Sözlük, 1953 yılında Moskova'da basılan, N. A. Baskakov ve A. İ. İnkijekova-Grekul'un "*Hakasko-Russkiy Slovar*" ın madde başları esas alınmak suretiyle, 1999 yılında Ağban-Tura'da basılan, V. Y. Butanaev'in *Horay-Oris Tarhun-Etnograffiya Söstigi* ile 1961 yılında Moskova'da basılan, D. İ. Çankov'un baş redaktörü

⁴⁶ Kenan Koç-Ayabek Bayniyazov-Vehbi Başkapan, **Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, 680 s.

⁴⁷ Mehmet Kara- Ahmet Karadoğan, **Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü**, Çağlar Yayınevi Ankara 2004.

⁴⁸ Ekrem Arıkoğlu, **Örnekle Hakasça-Türkçe Sözlük**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, 558 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

olduğu *Russko-Hakasskiy Slovar* sözlüklerden yararlanılarak ve Hakasça yazılan pek çok eser taranmak suretiyle hazırlanmıştır. Kelime türleri ve çeşitli bilim dallarına ait kelimelerin belirtildiği sözlükte, kelimelerin anlamlarını açıklamak için taranan eserlerden örnekler verilmesi, pek çok kelimenin ait olduğu ağızların da belirtilmesi sözlüğü kıymetli kılan hususlardandır. Sözlüğün başında Hakas Kiril alfabesi verilerek, Hakas Türkçesi ses bilgisi hakkında da kısa malumat konmuştur.

Tülay Çulha’nın hazırladığı *Karaycanın Kısa Söz Varlığı Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*⁴⁹ Türk lehçeleri ile ilgili hazırlanan sözlükler arasında farklılığı ile hemen dikkat çekmektedir. Sözlüğü, N. A. Baskakov ve A. Zayançkovski’nin başkanlığında hazırlanan *Kara-imsko-Russko-Polskiy Slovar* ve hazırladığı yüksek lisans tezinin sözlük bölümünden faydalanarak yaptığını belirten yazarın ifadesine göre bu çalışma, daha sonra yayımlanacak büyük bir çalışmanın ilk örneğidir. Giriş’inde Karayca ve Karay Türkçesinin söz yapımı hakkında doyurucu bilgilerin bulunduğu sözlük 39 ila 129. sayfalar arasını işgal ederken, bu bölümün dışında Türkçe-Karayca Dizin, Türk Dilleri Dışındaki Dillerin Dizini ve Türk Dilleri Dizini ana başlıklarından oluşmaktadır. Sözlük bölümünde, kelimelerin kökenleri belirtilmekle kalmamış, Türk lehçelerinden geçen kelimelerin de hangi Türk lehçesinden geçtiği verilmiştir. Bunların dizin halinde verilmesi de sözlüğü değerli kılan bir husustur. Bu küçük sözlüğün kaynakça bölümü ise bu hacimsiz sözlükten beklenmeyecek kadar zengindir. Bu, bizi, ileride yayınlanacağını ümit ettiğimiz Karayca sözlüğün hacmi ve muhtevası hakkında da heyecanlandırmaktadır. Diğer bazı sözlüklerde gördüğümüz yer isimleri ve şahıs isimlerinin olmamasını bir eksiklik kabul ederken, bunun ileride yayımlanacak büyük sözlükte telafi edileceğini ümit ediyoruz.

Bülent Bayram’ın *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*⁵⁰’ü, Çuvaşistan’da yaptığı derlemelerde elde ettiği kelimeler ve bu konuda eski Sovyetler Birliği’de yayımlanan Çuvaşça sözlükteki kelimelerden ilavelerle oluşmuştur. Çuvaş Kiril alfabesine göre dizilen sözlüğün başına Çuvaş Kiril alfabesi ve sözlükte kullanılan çeviri yazı işaretleri konularak *Çuvaş Türkleri* başlığı altında, Çuvaş Türklerinin tarihi, kültürü ve Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti hakkında kısa bilgiler verilmiş ve *Çuvaş Türkçesi* başlığı altında da, Çuvaş Türkçesinin ses özellikleri, alfabesi ve ağızları ele alınmıştır. Kelime türleri ve

⁴⁹ Tülay Çulha, *Karaycanın Kısa Söz Varlığı Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, Kebikeç Yayınları, İstanbul 2006, 235 s.

⁵⁰ Bülent Bayram, *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet Yayınları, Konya 2007, 341 s.

kökenlerinin belirtilmediği sözlükte madde başı kelimeler Çuvaş Kiril alfabesiyle verilerek karşısında parantez içinde Latin alfabesi çeviri yazı işaretleri ile yazımı ve sonra anlamları verilmiştir. Sözlüğün sonunda ise, Çuvaş Türkçesindeki “Dünya Coğrafyası Adlandırmaları” başlığı altında Çuvaş Türkçesinde kullanılan genel yer isimleri ve “Çuvaşistan Coğrafi Adlandırmaları” başlığı altında Çuvaşistan’daki yer isimleri liste olarak verilmiştir. Kaynakça bölümündeki liste, sözlüğü hazırlayanların gayret ve emeğini ifade etmektedir.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla değerlendirdiğimiz sözlükler içerisinde sadece iki tanesi Türkiye Türkçesinden diğer Türk lehçelerine hazırlanmış sözlüktür⁵¹. Türk Lehçeleri ile ilgili hazırlanmış sözlükler hakkında Nadir İlhan’ın *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri* adlı çalışması en derli toplu kaynaktır.⁵²

Yapılan çalışmalar için en büyük eksik olarak söyleyebileceğimiz husus, mevcut Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine hazırlanan sözlükler yanında Türkiye Türkçesinden diğer Türk lehçelerine sözlüklerin hazırlanmamasıdır.

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Bugünkü Uygur Türkçesinin yazı dili olması da 20. asrın ilk çeyreğine kadar indirilebilir⁵³. Uygur Türklerinin büyük çoğunluğunun Doğu Türkistan’da yaşadığı, coğrafyanın genişliği, iletişimin yetersizliği, okuma-yazma oranının düşüklüğü, alfabe değişikliği Çin hükümetine bağımlı olarak yaşama mecburiyeti yazı dilinin olgunlaşması önündeki en büyük engeller olarak sayılabilir. Bu şimdiye kadar hazırlanan bütün sözlükler ve Uygurca ile ilgili çalışmalarda aşılması güç bir handikaptır. Her ne kadar 1920’li yıllarda canlı bölgelerden Urumçi ağızı esas alınarak bir yazı dili

⁵¹ Bu iki sözlükten ikincisi Gulzura Cumakunova’nın *Türkçe-Kırgızca Sözlük*’ü olup, 2005’te Bışkek’te basılmıştır. Sözlüğü temin edemediğimiz için değerlendirme imkanımız olmadı.

⁵² bk. Nadir İlhan, *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Manas Yayıncılık Elazığ 2007.

⁵³ Sultan Mahmut Kaşkarlı, *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1992, s. 1; Kurtuluş Öztöpcü, “Uygurcanın Yazı dili Olarak Gelişmesi ve Uygurca Sözlükler” *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 3, Simurg Yayınları, Ankara 1993, s. 167-174.

oluşmaya başlamışsa⁵⁴ da, henüz bu Türk lehçesi hakkında bilimsel bir gramer çalışması yapılmamıştır⁵⁵.

Uygur Türkçesinde yazım birliğini sağlamak ve kargaşaya son vermek için değişik dönemlerde farklı kelime sayısı içeren yazım kılavuzları yayımlanmıştır. Uygur Türkçesinin 1957’de yayımlanan yazım kılavuzunda 1000, 1965-66 yıllarında yayımlanan kılavuzda 3000, 1976’da yayımlananda 8000 ve 1985 yılında yayımlanan kılavuzda 50.000 kelime olması⁵⁶ Uygur Türkçesi adına sevindirici bir gelişmedir.

Uygur Türkçesi ile ilgili sözlük çalışmaları aslında 19. yüzyıl sonlarında başlamıştır⁵⁷. İlk yapılan çalışmalar İsveçli, İngiliz ve Almanların oluşturduğu politik ajan, misyoner ve araştırmacıların görev gereği bölgeyi ziyareti ve çalışmaları sonrasında ortaya çıkmıştır⁵⁸. Bu konudaki ilk sözlük R. B. Shav’un ‘*A Vocabulary of the Eastern Turkestan*’ *Journal of the Asiatic Society of Bengal* 1878, 1-208 adlı çalışmasıdır⁵⁹. Doğu Türkistan dışında hazırlanan bu sözlükler sırayla, [G. Raquette, *English-Turki Dictionary*, based on the dialects of Kasghar and Yarkand, Lund 1927; N. A. Baskakov-V. M. Nasilov, *Uygursko-Russkiy Slovar*, Moskova 1929; T. R. Rahimov-vd, *Russko-Uygurskiy Slovar*, Moskova 1956; Ş. Kibirov-Y. Tsunvazov, *Uygursko-Russkiy Slovar*, Alma-Ata 1961; G. Jarring, *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund 1964; E. N. Necip, *Uygursko-Russkiy Slovar*, Moskova 1968]’dir⁶⁰.

Uygur Türkçesiyle ilgili Doğu Türkistan ve Çin’de basılan sözlükler ise, [Burhan Şehidi, *Uygurçe-Henzuçe-Rusçe Luget*, Pekin 1953 (12.000 kelime); *Henzuçe-Uygurçe Qisqıçe Luget*, Urumçi 1963 (12.000 kelime); *Henzuçe-Uygurçe Luget*, Urumçi 1974 (47.000 kelime); *Henzuçe-Uygurçe Qisqıçe Luget*, Urumçi 1976 (5.600 kelime); *Henzuçe-Uygurçe Turaqliq İbariler Lugiti*, Pekin 1979;

⁵⁴ Doğu Türkistan Uygurları için yazı diline esas olan ağız Urumçi ağızı iken, eski Sovyetler Birliği’nde yaşayan Uygurlar için yazı diline esas olan ağız İli ağızıdır. bk. Öztöpcü, **agm** 1993, s. 167-174.

⁵⁵ Kaşgarlı, **age**, s. 2; Kaşgarlı’nın bu ifadesinden sonra Rıdvan Öztürk’ün “Yeni Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara 1994, 168 s.” yayımlanmışsa da, yazı dili ile yukarda bahsedilen ilgili aksaklıklar dolayısıyla bunun oturmuş bir yazı dilinin tam bir grameri olduğunu söylemek zordur.

⁵⁶ Öztöpcü, **agm** 1993, s. 167-174

⁵⁷ Uygur Türkçesiyle ilgili çalışmalar Batı’da 1850’li yıllarda başlamıştır. Öztöpcü konu ile ilgili yapılan çalışmaları konu edinen bir makale yayımlamıştır. bk. Kurtuş Öztöpcü, “Modern Uygurca ile İlgili Açıklamalı Bir Kaynakça” **Türk Dilleri Araştırmaları**, Şafak Matbaacılık, Ankara 1992, s. 155-170.

⁵⁸ Öztöpcü, **agm** 1992, s. 155-170.

⁵⁹ Öztöpcü, **agm** 1993, s. 167-174.

⁶⁰ Öztöpcü, **agm** 1993, s. 167-174.

Uygurçe-Henzuçe Luget, Urumçi 1982 (Latin harfleriyle 30.000'den fazla kelime); *İngilizçe-Uygurçe Luget*, Urumçi 1988; *Türkçe-Uygurçe Luget*, Pekin 1989; *Hazirgi Zaman Uygur Edebiy Tilining Teleppuz Lugiti*, Pekin 1988; *Uygur Tilining İzahliq Lugiti I*, Pekin 1990; *Uygur Tilining İzahliq Lugiti II*, Pekin 1991]dir, ve diğer ciltlerin hazırlanması devam etmektedir.⁶¹

Uygur Türkçesi ile ilgili sözlük çalışmaları sadece sayılanlarla sınırlı değildir. Bunların dışında [*Siyasi İqtisad Lugiti*, 1983; *Uygur Tilining İzahliq Frazе'ologiyilik Birikmiler Sözlügi*, Urumçi 1984; *Uygur Şiviliri Sözlügi*, Pekin 1986; *Uygur Klassik Edibiyatidin Qisqıçe Sözlük*, Pekin 1986; *Edebiyat Atalguliri Lugiti*, Pekin 1988; *Hazirgi Zaman Uygur Tilidiki Tilşunasliq Atalgulirining İzahliq Lugiti*, Urumçi 1989; *Henzuçe-İngilizçe-Uygurçe Turaqliq İbariler Lugiti*, Urumçi 1990; *Uygur Tili Frazе'ologiyisining İzahliq Lugiti*, Urumçi 1991; *Qedimki Uygur Tili Lugiti*, Urumçi 1989; *Qisqıçe Tilşunasliq Lugiti*, Urumçi 1991]⁶²dir.

Uygur Türkçesi yazı dili her ne kadar oturmamış ve olgunlaşmamışsa da, bu Türk lehçesi ile ilgili yapılan sözlük çalışmaları sayı olarak oldukça kabarıktır. Ancak bu konuda Türkiye'de yapılan çalışma yok denecek kadar azdır. *Türkçe-Uygurçe Luget*'in, 1989'da Pekin'de yayımlanmış olması dikkate alınır, Türkiye'nin bu konuda ne kadar geç kaldığı anlaşılır⁶³. Üstelik 1950'li yıllarda, Türkistan'dan Türkiye'ye azımsanmayacak miktarda Uygur Türkünün mülteci olarak geldiği⁶⁴ dikkate alınır, ihmalin boyutu anlaşılacaktır.

Özellikle üzerinde duracağımız için yukarıda temas etmediğimiz İklil Kurban tarafından Türkiye Türkçesine çevirisi yapılan, Emir Necipoviç Necip'in *Uygurçe-Rusçe Luget*⁶⁵, Türkiye'de Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine ilk sözlüktür⁶⁶.

Eserin bu konuda yapılan ilk sözlük olması önemini arttırmaktadır. Fakat 1950'li yıllardan beri Türkiye'deki Uygur varlığı

⁶¹ Öztöpcü, **agm 1993**, s. 167-174.

⁶² Öztöpcü, **agm 1993**, s. 167-174.

⁶³ Mümin Abdullah Tüzgen, *Türkçe-Uygurca LugatI-II*, Milletler Neşriyatı, Sincan 1989.

⁶⁴ 1952 yılında 235 Uygur mülteci Türkiye'ye gelmiş ve iltica işi 1960'lara kadar münferit olarak devam etmiştir, bk. Barış Adıbelli, **Doğu Türkistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 113.

⁶⁵ Çevirisi yapılan sözlük, "Emir Necipoviç Necip, Uygursko Russkiy Slovar, Moskova 1968" dir.

⁶⁶ İklil Kurban, "Ön Söz" [Emir Necipoviç Necip, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (çev. İklil Kurban)], TDK Yayınları, Ankara 1995, s. II.

dikkate alındığı zaman Uygur Türkçesi sözlüğü çok gecikmiş bir çalışma, konuyla ilgilenenler ve Uygurca çalışanlar dikkate alındığında ise eksik, yetersiz ve teknik hatalarla doludur. Türkiye dışındaki Uygur Türkçesi ile ilgili sözlük çalışmaları ve Türkiye’de, Uygur Türkleri, kültürü, edebiyatı, tarihi, sanatı, yer isimleri, nüfusu vs hakkında yeterli bilginin bulunmaması ve Çin’in bölgedeki uygulamaları göz önüne alınırsa eksiklikler ve hatalar daha da dikkat çekmektedir.

Sadece Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü değil, Uygur Türkçesi ile ilgili yapılan çalışmaların çoğundaki en büyük eksiklik, yapılan çalışmanın eski Sovyetler Birliği’nde İli ağzına dayalı olarak yapılan yayınlar mı yoksa Doğu Türkistan’daki Urumçi ağzına dayalı yapılan yayınlar mı esas alındığının belirtilmemesidir. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, konuyla ilgili herkesin en kolay ulaşabileceği kaynak olmasından ve Türkiye’de Uygur Türkçesi ile ilgili çalışmalar çok geç başladığı için önce çevrilen sözlük, çeviren kişi, sözlükte yer alan kelimelerin hangi coğrafya ve ağızları kapsadığı, konuyla ilgili yapılmış çalışmaların derli toplu bir listesinin verilmemesi en büyük eksikliktir.

Eserdeki bir diğer büyük eksik, özet de olsa bir gramerin olmamasıdır. Her ne kadar 1994 yılında “*Yeni Uygur Türkçesi Grameri*”⁶⁷ adlı bir çalışma yayımlanmış olsa da, sözlüğün daha kolay anlaşılabilmesi için bir özet gramerin olması elzemdir. Özet bir gramer konulmasa bile Uygur Türkçesinin en belirgin fonetik hususiyetleri, sözlükle ilgili açıklamaların belirtildiği bölümde verilerek, uzman dışında konuyla ilgilenenlerin sözlüğü kolayca anlaması sağlanabilirdi.

Bunun dışında sözlüğün kullanımını ve anlaşılmasını zorlaştıran hususlar ise şöyle sıralanabilir:

Yazar sözlüğün başında “*Sözlüğün Düzeni*” başlığı altında sözlüğün hazırlanışına ve kullanımı kolaylaştırmaya yönelik bazı açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalarda kelimelerin kökenini belirtmek için kullandığı kısaltmaları vermektedir. Uygur Türkçesi için de *U* kısaltması kullandığını belirtmiştir. Buradan kelimelerin kökeninin belirtildiğini anlıyoruz. Kelimelerin kökeninin belirtilmesi, pek çok kelimenin ses değişikliğine uğradığı Uygur Türkçesindeki kelimelerin anlaşılması için önemlidir. Bu kurala genellikle uyulmasına rağmen bazı kelimelerde bu ihmal edilmiştir. Türkçe olan kelimelerde bu kurala genelde uyulmamıştır. *U* kısaltması genellikle

⁶⁷ bk. Rıdvan Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1994.

yabancı bir kelimeye Türkçe ek geldiği zaman kullanılmış, bunun dışında kökeni Uygur Türkçesi olan kelimeler genellikle belirtilmemiştir. *acralğu, acralğusiz, acralmak, acralmas* gibi bir sayfa boyunca verilen kelimelerin kökeni belirtilmemiştir⁶⁸. Bu sözlük boyunca da böyle devam etmektedir. Bu durum ya açıklamalar kısmında belirtmeli veya belirtildiği şekilde bu kelimelerin de kökeni verilmeliydi. Bu durumun dışında kökeni belirtilmeyen başka kelimeler de vardır. Mesela, *ada* kelimesi kökeni belirtilmeyen kelimelerden birisidir⁶⁹. Üstelik tür olarak isim olan kelimenin fiil gibi açıklanması anlamayı daha da güçleştirmektedir.

Sözlükte bazı kelimeler yanlış olarak anlamlandırılmıştır. Kelimenin yanlış anlamlandırılması genellikle fiillerin isim veya isimlerin fiil gibi yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Mesela, madde başı olarak verilen *aççığlinişmak*⁷⁰ kelimesi fiil olduğu halde açıklama “*gerginlik, aralarının açık olması*” biçiminde bir isimmiş gibi yapılmıştır. Yine madde başı olarak verilen *ada* kelimesi fiil olmadığı halde “*yerine getirmek, gerçekleştirmek; bitirmek*” şeklinde bir fiilmiş gibi açıklanmıştır. Halbuki kelime bir yardımcı fiille birlikte kullanılan isimdir. Kelime Arapça kökenli “*borç veya borç gibi olan herhangi bir şeyi ödeme, verme; tarz, üslup*” anlamındaki *eda*⁷¹ kelimesidir. Kelimenin “*yerine getirme, gerçekleştirmek, bitirme*” biçiminde isim olarak açıklanması, sonra da yardımcı fiille birlikte birleşik fiil şekli verilmesi gerekirdi.

Sözlükteki madde başı olan bazı kelimeler anlamı açıklanmadan kelimenin kullanıldığı bir tamlama veya kelime grubu verilerek açıklanmıştır. Mesela, *ab*⁷² kelimesi, anlamı açıklanmadan, *abi hava* ve *abi hayat* tamlamaları verilmiştir. Bu durum sözlüğün ilerleyen bölümlerinde de devam etmektedir.

Sözlükte bazı kelimelerin açıklanması yetersizdir ve kafa karıştıracak şekilde düzenlenmiştir. Mesela *aç II* kelimesi, anlamı verilmeden “*aç hava reñ; aç kök, aç kızıl*” kelime grupları verilerek kelime anlamlandırılmıştır. Halbuki burada kelime TT’de *açık* kelimesinin karşılığıdır. Yine bu madde başı altında verilmesi gereken *açs ʾriḳ* kelimesi ayrı bir madde başı olarak verilmiştir⁷³. *aç hava reñ; aç kök, aç kızıl* gibi *aç* kelimesinin sıfat olarak kullanıldığı kelime

⁶⁸ E.N.Necip, *age*, s. 2-3.

⁶⁹ E.N.Necip, *age*, s. 3.

⁷⁰ E.N.Necip, *age*, s. 2.

⁷¹ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006, s. 381.

⁷² E.N.Necip, *age*, s. 1.

⁷³ E.N.Necip, *age*, s. 3.

grupları *aç II* madde başının altında verilirken, *açsériş* kelimesinin ayrı bir madde başı olarak verilmesi sözlük hazırlama tekniği açısından da bir kusurdur.

Sözlükte yer almaması gereken, çekim eki almış bazı kelimeler kalıplaşmamış olmasına rağmen bazen madde başı olarak alınmıştır. Mesela, *açti* kelimesi bunlardan birisidir⁷⁴. Bu madde başı olan kelimenin açıklaması da “*açti*” şeklinde verilmiş, bu kelime ile oluşan deyimler de *köñül açti*, *uniñ közini aç*, *uyquñni aç*, *qosuğum açti* gibi çekim ekleri ile birlikte verilmiştir. Bunların köñül/köñli açılmak, közini açmak, uyqusi açılmak şeklinde verilmesi gerekirdi.

Sözlükte bazı kelime ve deyimler olması gereken madde başları altında değil, benzer başka şekiller altında verilmiştir. Mesela, *açmak*⁷⁵ kelimesi altında verilen, “*karnım acıktı/karnı acıkmak*” anlamındaki *qosuğum açti* deyiminin de, ayrı bir madde başı olması gereken acıkmak anlamındaki *açmak II* maddesi altında verilmesi gerekirdi. Halbuki sözlükte, acıkmak anlamında bir açmak kelimesi ise maalesef yoktur. *Çağ* kelimesi altında verilmesi gereken *çağsız* kelimesi ayrı bir madde başı olarak verilmiştir⁷⁶.

Sözlükte eş anlamlı bazı madde başı olabilecek durumdaki kelimeler bazen aynı madde başında verilmiştir. Mesela, *açku*, *açkuç*, *açkı*⁷⁷ kelimeleri ayrı ayrı madde başı olabilecekken aynı madde başında verilmiştir. Bu kelimelerin ayrı ayrı madde başı olarak verilip karşılıklarına diğerlerinin eş anlamlısı olduğunun belirtilmesi kullanımı kolaylaştırırdı.

Uygur Türkçesinde eklenti⁷⁸ alan, *ademdek*⁷⁹ kelimeler bir bütün oluşturduğu için bunların ya madde başı olarak verilmesi veya madde başı olan kelimelerden eklenti alan bütün şekillerin alt başlık olarak verilmesi gerekirdi.

Yine farklı dillerde kullanılan benzer kelime veya ekler bazen tek bir madde başlığında verilmiş, bu da karmaşaya sebep olmuştur. Sözlükteki ilk madde başı olan *-a*⁸⁰ köken belirtilmeden “*seslenme edatı; pekiştirme edatı*” biçiminde verilmiştir. Halbuki iki ayrı madde başı verilerek birincisinde Arapça seslenme edatı,

⁷⁴ E.N.Necip, *age*, s. 3.

⁷⁵ E.N.Necip, *age*, s. 3.

⁷⁶ E.N.Necip, *age*, s. 67.

⁷⁷ E.N.Necip, *age*, s. 2.

⁷⁸ Eklenti kelimesi enklitik kelimesi karşılığı olarak kullanılmıştır, ekleşmiş edat veya ek edat anlamındadır..

⁷⁹ E.N.Necip, *age*, s. 3.

⁸⁰ E.N.Necip, *age*, s. 1.

ikincisinde Türkçe/Uygurca pekiştirme edatı şeklinde verilmesi karmaşayı önleyebilirdi.

Sözlükte madde başı olarak verilen kelimelerin türü hakkında hiç bir açıklama getirilmemiştir. Bu durum bazen kelimelerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Mesela, madde başı olarak verilen *aççığlinişmak*⁸¹ kelimesi fiil ismi ekiyle bittiği için fiil olarak algılanmaktadır. Ancak kelimenin açıklaması “*gerginlik, aralarının açık olması*” şeklinde verilmiştir. Halbuki açıklama “*küsmek, araları açılmak*” şeklinde verilmeliydi. Kelime türleri belirtilmiş olsaydı, açıklama yanlış da olsa bunun bir fiil olduğu kolayca anlaşılabilirdi.

Sözlükte bazı madde başı olan kelimeler dikkatsiz bir şekilde anlamlandırılmıştır. Mesela, *agriş* kelimesi “*hasta*” biçiminde anlamlandırılmıştır⁸². Bu madde başının altında verilen “*juşumluş ağıriş, baş ağriği, alma yep ağıriş bolgiçe, örük yep ölüval*” kelime grupları ve kalıplaşmış sözlerden anladığımız kadarıyla kelime ağrı, hastalık demektir. Eğer *agriş* kelimesi hasta anlamındaysa, yukarıda verilen kelime grupları ve kalıplaşmış sözlerin *agrişlik* madde başının altında verilmesi daha uygun olurdu.

Sözlükteki bazı madde başlarının anlamları eksik verilmiştir. Madde başlarının altında verilen örneklere baktığımız zaman bu hemen dikkat çekmektedir. Mesela, *agrimaş* kelimesi altında verilen *saña içim agriydu ve jürügüm agriydu* ibarelerinde *agrimaş acımak, bir başkası için üzölmek* anlamında kullanılmıştır⁸³. O zaman, *agrimaş* kelimesinin anlamları arasında acımak, üzölmek anlamları da olmalıydı. Bu anlamlar ise madde başında verilmemiştir.

Sözlükte madde başı olarak verilen bazı kelimeler açıklanırken birebir çeviri yapılmış, sanki kelimenin Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde kullanıldığı farz edilmiştir. Mesela, *agritmaş* kelimesi sadece “*agritmak*” biçiminde anlamlandırılmıştır. Madde başının altında verilen kelime incitmek, gönlünü kırmak şeklinde anlamlandırılmalıdır. Madde başının altında verilen “*Unñ köñlini agritmañ*” ibaresi *onun gönlünü agritmayın* şeklinde anlamlandırılmıştır. Türkiye Türkçesinde gönlünü agritmak kullanılmaz, gönlünü incitmek, gönlünü kırmak, üzmek şekilleri kullanılır.

Sözlükte bazı madde başı kelimelerin altında verilen deyim veya kalıplaşmış sözlerde geçen kelimeler ise madde başı olarak

⁸¹ E.N.Necip, *age*, s. 2.

⁸² E.N.Necip, *age*, s. 5.

⁸³ E.N.Necip, *age*, s. 5.

alınmamıştır. Çakmak I.3.’teki manayı açıklamak için verilen *aptap ademniñ közini çaqıdu* ibaresi “*güneş insanın gözünü kamaştırır*” şeklinde; *paqırap turğan qar közümnı çekip ketti* ibaresi “*parlayan kar gözümü kamaştırıverdi*” şeklinde; *bahağa çaq* ibaresi “fiyatını kestir” şeklinde açıklanmış⁸⁴ fakat ne kamaşmak, ne de kesmek mana olarak verilmemiştir. Yine, *çalmaq III* kelimesi “*çalmak, müzik aletini çalmak*” biçiminde anlamlandırılmış kelimeyi daha iyi anlamlandırmak için verilen “*çavak çalmak*” deymi “alkışlamak” olarak anlamlandırılmıştır⁸⁵. Alkış anlamındaki çavaq çalmanın bir müzik aleti çalmakla hiç bir alakası yoktur. Masraf, gider anlamındaki *Çikim*⁸⁶ madde başı kelimesini açıklamak için verilen “*malniñ qarnı toq bolsila soğuqtin çiqimğa uçrimaydu*/hayvanın karnı tok olursa soğuktan ölmez” masraf ve giderle hiç bir alakası yoktur. Demli çay anlamındaki “*çiqimlik çay*” kelime grubunun, madde başında verilen masraflı anlamındaki “*çiqimliq*” kelimesiyle hiç bir ilgisi yoktur⁸⁷.

Bazı kelimeler hem bir madde başının altında, hem de sonra ayrı bir madde başı olarak verilmiştir. *Çaqmak I* madde başında 1. Kırma, bozma; 2. Sokma, ısıtma; 3. Yakma anlamları verilir. *Çakmak IV* madde başında da yine Çakmak I.2.’de olduğu gibi sokma ısıtma anlamları verilir. Yani bir madde başının alt başlığı olarak verilen kelime sonra tekrar ayrı bir madde başı olarak verilmiştir⁸⁸.

Sözlükte bazı madde başları verilmiş, ancak açıklama getirilmeden başka bir maddeye gönderme yapılmıştır. Mesela, *abad* ve *abadan* kelimeleri madde başı olarak verilmiş, açıklama yapılmadan *avat* ve *avadan* maddelerine gönderme yapılmıştır⁸⁹. Kelimelerin açıklamalarını gönderme yapılan madde başlarında bulabiliyoruz, ancak bu kelimelerin her iki şekli de Uygur Türkçesinde kullanılıyorsa her iki madde başında da eş anlamlıları verilerek açıklamaların yapılması uygun olurdu. Aynı husus ilk sayfadaki *abdan*⁹⁰, *ablak*⁹¹ kelimeleri için de geçerlidir. Sözlük boyunca bu şekilde olan göndermelerin çokluğu sözlüğü kullanma ve anlamayı zorlaştıran hususlardandır.

Sözlükte madde başı olarak verilen fakat başka bir kelimeye gönderme yapılan bazı kelimeler ise sözlükte yer almamaktadır.

⁸⁴ E.N.Necip, *age*, s.68.

⁸⁵ E.N.Necip, *age*, s. 69.

⁸⁶ E.N.Necip, *age*, s. 79.

⁸⁷ E.N.Necip, *age*, s. 79.

⁸⁸ E.N.Necip, *age*, s. 68.

⁸⁹ E.N.Necip, *age*, s. 1.

⁹⁰ E.N.Necip, *age*, s. 1.

⁹¹ E.N.Necip, *age*, s. 1.

Cüpleş kelimesi *cüplimek* kelimesine gönderme yapılarak verilmiştir⁹², fakat sözlükte *cüplimek* kelimesi madde başı olarak yoktur.

Sözlükte madde başı olarak verilen fakat ses değişmesine uğramış bazı kelimelerin parantez içersinde orijinal şekillerinin verilmesi anlaşılması bakımından önemlidir. Mesela, madde başı olarak verilen *avat* ve *avadan* kelimeleri parantez içersinde (<abad) ve (<abadan) şeklinde belirtilerek kelimenin ses değişimine uğramamış şeklinin verilmesi anlamayı kolaylaştırması bakımından iyi olurdu. Ayrıca bu kelimelerin *abad* ve *abadan* şeklinde verilen madde başlarında da gönderme yapılan kelimelerdeki açıklamalar konması uygun olurdu.

Sözlükte madde başı olarak verilen ve başka bir madde başına gönderme yapılan kelimelerin bazılarının ise gönderme yapılan madde başı konmamıştır. Mesela, madde başı olarak verilen *acaş* kelimesi açıklama yapılmadan *acraş* kelimesine gönderme yapılmış⁹³, fakat *acraş* kelimesi sözlüğe alınmamıştır.

Bazı maddelerin açıklanmasında verilen deyimler, deyimlerle karşılanmak yerine açıklanmıştır. Mesela, *soğuş çüşmek*⁹⁴ soğuk olmak yerine *soğuk çökmek* biçiminde açıklanması uygun olur.

Türkiye Türkçesine pek hakim olmayan İklil Kurban'ın bazı açıklamaları da, anlamayı zorlaştırmaktadır. *soğatliniş*⁹⁵ hediye olma (hediyeleşme); *siyasetperest* siyaset oyuncusu (siyasette her şeyi mübah sayan); *soğuluş* suyu azalma (çekilme, azalma); *sirdaşmak*⁹⁶ iki dost arasında sırların birbirine verilmesi(sır paylaşmak) vs gibi.

Sözlükte pek çok madde başının karşısında (ağız) ibaresi vardır. Eski Sovyetler Birliğinde yaşayan Uygurların yazı dili için İli ağzını, Doğu Türkistan'da yaşayanların ise genellikle Urumçi ağzını esas aldıklarını biliyoruz. Kastedilen ağız ibaresi bunların dışında bir ağız ifade ediyorsa bu belirtilmeliydi.

Sözlükte, Türkçe olduğunu tahmin ettiğimiz bazı kelimeler ise verilen anlamı itibarıyla farklı bir kökeni çağrıştırmaktadır. *Çağan* kelimesi “*Budistlerin yeni yıl bayramı*(şubatta)” şeklinde verilmiştir. Açıklama kelimenin Çince olduğunu çağrıştırmaktadır. Halbuki

⁹² E.N.Necip, *age*, s. 66.

⁹³ E.N.Necip, *age*, s. 1.

⁹⁴ E.N.Necip, *age*, s. 357.

⁹⁵ E.N.Necip, *age*, s. 357.

⁹⁶ E.N.Necip, *age*, s. 355.

kelime, bazı Türk boyları arasında Nevruz karşılığı yeni yıl anlamında kullanılmaktadır.

Uygurca herhangi bir metni okunurken sözlüğe bakıldığında pek çok kelimenin anlamının okunan metinden farklı anlamlandırıldığı veya olmadığı görülecektir. Bu, hazırlanan sözlüğün hiç bir edebî metin taranmadan hazırlandığını göstermektedir. Ancak, sözlük çevrilirken bu eksik telafi edilebilirdi.

Yukarıda belli başlılarını belirtmeye çalıştığımız eksik veya yanlışlar sözlük boyunca devam etmektedir. Bu yanlış veya eksikler sözlüğün orijinal şeklinde de mevcut olabilir ancak, tercüme edilirken sözlüğün hangi ağza dayalı olarak hazırlandığı belirtilerek, diğer ağzlarla ilgili çalışmalar taranmak suretiyle bu eksik veya hatalar düzeltilebilirdi.

Sonuç

Bugün, kendisine ait bir alfabesi olan ve yazı dili olarak kullanılan, konuşan sayısı az bile olsa pek çok Türk yazı dili vardır. Bunlar arasındaki müşterek farklardan daha çoktur. Değişik amaçlarla yabancılar tarafından hazırlanan küçüklü büyüklü sözlüklerin bu müştereklere temas etmesi elbette beklenemez. Ancak, Türkiye’de bu sözlükler esas alınarak hazırlanan sözlükler veya çevirileri yapılırken hepsinde çok dikkatli olduğumuzu söylemek zordur. En azından, çevrilen veya telif olarak hazırlanan sözlüklerde ilgili lehçenin grameri ve ses bilgisinin verilmesi sözlüğün anlaşılmasını kolaylaştıracak önemli bir husustur.

Sözlükte yer alan kelimeler sosyal hayatın bir parçası, yaratılmış bir medeniyetin ifadesidir. Türkiye Türklüğü ile aynı dünya görüşünü paylaşan Türk topluluklarının çoğu hakkında halâ ciddi bilgi eksiklerimiz vardır. Yayımlanan bu sözlüklerde bahsettiğimiz eksikler giderilmelidir.

Sözlük kadar önemli bir diğer husus, Türk topluluklarının yaşadığı coğrafya ile ilgili yer isimleridir. Yer isimleri halâ bir kısmı özerk veya yarı özerk halde bulunan Türk topluluklarının sahip olduğu coğrafyanın tapusudur. Tarihi ve güncel olan bu yer isimlerinin sözlüklere geçmesi yok olmalarını kısmen de olsa engelleyecektir. Belli başlı şahıs isimleri ile unvanlar da bu Türk topluluklarının sosyal hayatının tanınması açısından elzemdir.

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü ve diğer Türk lehçeleri ile ilgili hazırlanmış sözlüklerden çoğunun tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan bir kısmı, alanla ilgili sözlüklerden çoğu veya tamamı taranarak hazırlanmış, bazıları ise edebî pek çok eser

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

taranarak örneklendirilmiştir. İçlerinde yer isimleri, şahıs isimleri, destan kahramanlarının isimleri bile verilenler vardır.

Ümidimiz, yeni hazırlanacak veya baskısı yapılacak sözlüklerde, yukarıda bahsettiğimiz eksiklerin telafi edilerek, belli bir standarda kavuşturulması, şimdiye kadar Türkiye dışında hazırlanmış çalışmalar dikkate alınarak, edebî eserlerden örnekler verilmek suretiyle anlaşılır sözlüklerin hazırlanmasıdır.

Hazırlanacak sözlüklerde bir öncelik sırası belirlenmelidir. Bu öncelik için, mevcut Türk topluluklarının Türkiye'yle olan sosyal ve siyasî ilişkileri, ilgili lehçenin konuşur sayısı, onların da siyasî ve sosyal durumu sayılabilir.

Her ne olursa olsun, bugün Türkoloji'nin merkezi haline gelmekte olan Türkiye'de, 2000'li yılların ilk çeyreğine gelinmeden, bütün Türk topluluklarının eksiksiz sözlükleri hazırlanmalıdır. Bu birbirimizi tanımak ve anlamak için olduğu kadar ortak bir gelecek için de şarttır.

KAYNAKÇA

- ADIBELLİ, Barış, (2008). **Doğu Türkistan**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ahmet Vefik Paşa, (2000). **Lehçe-i Osmanî**, (hzl. Recep Toparlı)", Ankara: TDK Yayınları.
- AKDOĞAN, Yaşar, (1999). **Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük**, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- AKDOĞAN, Yaşar, (2000). **Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine Büyük Sözlük**, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- ALTAYLI, Seyfettin, (2005). **Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü**, Ankara: Prestij Matbaası.
- ALTAYLI, Seyfettin, (1994). **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II**, Ankara: MEB Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem, (2005). **Örneklî Hakaşça-Türkçe Sözlük**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem-Kuular, Klara, (2003). **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Ankara TDK Yayınları.
- BASKAKOV, N. A.- vd, (1991). **Gagauz Türkçesinin Sözlüğü** (çev. Abdülmecit Doğru-İsmail Kaynak), Ankara: KB Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- BASKAKOV, N. A.-TOŞÇAKAKOVA T. M., (1999). **Altayca Türkçe Sözlük** (çev. Emine Gürsoy Naskali-Muvaffak Duranlı), Ankara: TDK Yayınları.
- BAYRAM, Bülent, (2007). **Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük**, Konya: Tablet Yayınları.
- CUMAKUNOVA, Gulzura (2005). **Türkçe-Kırgızca Sözlük**, Bişkek.
- DEVELİ, Hayati, (1992). **Azeri Türkçesi Lügati**, 3. Baskı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- ERCİLASUN, A. Bican, (2007). “Türkiye Türkolojisine ve Türkiye’deki Türk Lehçeleri Çalışmalarına Genel Bakış”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 11-30.
- Esad Efendi, (1999). **Lehçetü’l-Lügat** (hızl. Ahmet Kırkkılıç), Ankara TDK Yayınları.
- GANIYEV, Fuat- Ahmetyanov, Rifkat-Açıkgöz Halil (1997). **Tatarca-Türkçe Sözlük**, Kazan-Moskova: İnsan Yayınevi.
- GÜLENSOY, Tuncer- Sağınbayeva, Burul, (2004). **Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlük**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- GÜLTEKİN, Mevlüt-Yoldaş, M. Asif, (1997). **Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük**, Ankara: Nobel Yayınları.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine-vd., (1997). **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, Ankara: TDK Yayınları.
- HACALOĞLU, Recep Albayrak, (1992). **Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü**, Ankara: TTK Basımevi.
- HACIYEVA, Maarife-Köktürk, Şahin-Paşayeva Mehebbet, (1999). **Azerbaycan Folklor ve Etnoğrafya Sözlüğü**, Ankara: KB Yayınları.
- HÜRMÜZLÜ, Habib (2003). **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- Hüseyin Kazım Kadri, (1927). **Türk Lügati, C. I**, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Hüseyin Kazım Kadri,(1928). **Türk Lügati, C. 2**, İstanbul: Devlet Matbaası.

- Hüseyin Kazım Kadri,(1943). **Türk Lügati, C. 3**, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Hüseyin Kazım Kadri, (1945). **Türk Lügati, C. 4**, İstanbul: Maarif Matbaası.
- İLHAN, Nadir (2007). **Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri**, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- KARA, Mehmet-Karadoğan Ahmet (2004). **Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü**, Ankara: Çağlar Yayınevi.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I** (Kılavuz Kitap), (1991). Ankara: KB Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü II** Dizin, (1991). Ankara: KB Yayınları.
- KAŞKARLI, Sultan Mahmut, (1992). **Modern Uygur Türkçesi Grameri**, İstanbul: Orkun Yayınevi.
- KENESBAYOĞLU, İ.K.- vd., (1984). **Kazak Türkçesi Sözlüğü** (çev. Hasan Oraltay-Nuri Yüce-Saadet Pınar), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- KOÇ, Kenan-Bayniyazov Ayabek-Başkapan Vehbi, (2003). **Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KURBAN, İklil, (1995). “Ön Söz” [Emir Necipoviç Necip, **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü** (çev. İklil Kurban)], Ankara: TDK Yayınları.
- NEMETH, Gyula, (1990). **Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü** (çev. Kemal Aytaç), Ankara: KB Yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet, (1999). “Günümüz Türk Dilleri ve Sözlükleri Ek: Halaçça ve Salarca Hakkında Bir Kaç Söz” **Kebikeç**, S. 7-8, Ankara: s. 149-152.
- ÖLMEZ Mehmet, (1994). “Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü” **Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü**, Ankara: Dil Derneği Yayınları, s. 88-100.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş, (1993). “Uygurcanın Yazı dili Olarak Gelişmesi ve Uygurca Sözlükler” **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 3, Ankara: Simurg Yayınları, s. 167-174.

- ÖZTOPÇU, Kurtuluş, (1992). “Modern Uygurca ile İlgili Açıklamalı Bir Kaynakça” **Türk Dilleri Araştırmaları**, Ankara: Şafak Matbaacılık, s. 155-170.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, (1994). **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.
- PARLATIR, İsmail, (2006). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Yargı Yayınevi, s. 381
- PRÖHLE, Wilhelm, (1991). **Karaçay Lehçesi Sözlüğü**, Ankara: KB Yayınları.
- SALİHCAN, Muzaffer-Tilav A. Murat-Nişan A. Veli, (1992). **Pratik Türkçe-Özbekçe Konuşma Kılavuzu**, Taşkent-Ankara: Ecdad Yayınları.
- ŞİRELİYEV, M. Ş.-İslamov M. İ., (1999). **Azerbaycan Dialektoloji Lügeti, C. I, A-L**, (Latin alfabesine aktaran İbrahim Kanoğlu), Ankara: TDK Yayınları.
- ŞİRELİYEV, M. Ş.-İslamov M. İ., (2003). **Azerbaycan Dialektoloji Lügeti, C. II, M-Z**, Ankara: TDK Yayınları.
- TAVKUL, Ufuk, (2000). **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, Talat-vd, (1995). **Türkmençe-Türkçe Sözlük**, Ankara: Simurg Yayınları.
- TİMOFEYEVNA,.-Sırkaşeva R. L.-Kuçigaşeva N. A., (2000). **Teleüt Ağzı Sözlüğü** (çev. Ş. Haluk Akalın-Caştekin Turgunbayev), Ankara: TDK Yayınları.
- VASİLİEV, Yuriy (Cargıstay), (1995). **Türkçe-Sahaca(Yakutça) Sözlük**, Ankara: TDK Yayınları.
- YAMAN Ertuğrul-Mahmudov Nizamiddin, (1998). **Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu**, Ankara: TDK Yayınları.
- YILDIZ, Hüseyin, (2004). “Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmanî’si ve Batı Kaynaklı Kelimeler” **Türk Dili**, S. 634, Ekim 2004, Ankara: TDK Yayınları, s. 439-446.
- YUSUF, Berdak-Tulum Mahur Mehmet, (1994). **Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi Özbekistan Türkçesi**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.